

A gondatlan bűncselekmények

Irk Ferenc

A gondatlan bűncselekmények megítélése évszázadok óta kérdéses az igazságszolgáltatásban. A jogászok „idegen testnek” szokták nevezni. A jog, a büntetőjog ugyanis általában csupán a szándékos bűncselekményeket bünteti. A gondatlanságból elkövetetteket csak kivételesen.

Mitől gondatlan a bűncselekmény?

A szakemberek a bűncselekményeknek két fő, ezeken belül két-két alcsoportját tartják számon. A két főcsoport a szándékosaké és a gondatlanoké. A szándékosakon belül ismerünk közvetlen és eshetőleges szándékkal elkövetetteket. A gondatlanokon belül tudatos (luxuriózus) és „tudattalan” (negligens) cselekményeket. A tudatos csoportba tartozó bűnelkövető jellemzője, hogy látja cselekménye esetleges lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában. A „tudattalan” jelzővel illetett elkövetők nem látják előre tettük lehetséges következményeit. Mégis felelősség terheli őket a tett következményeiért, mert az egyén elmulasztotta azt a tőle elvárható körültekintést, amivel a káros következmény előre látható lett volna. A cselekmény mindkét esetben megvalósítható tevésssel és „nem tevésssel”, azaz mulasztással.

E fogalomrendszer meglehetősen elvont; hogy miért ismerttem mégis röviden, az a befejező részben nyeri el magyarázatát.

A jog fenyegetése – visszatartó erő?

A jogalkotó úgy véli, hogy a törvényben tilalmazott magatartásformák elkerülhetők. Aki mégis elköveti azokat, azt büntetéssel fenyegeti. Ezért a büntetéssel való fenyegetés a büntető jogszabályok természetes tartozéka. Az is megszokott dolog, hogy a súlyosabb következményekkel járó cselekményeket súlyosabban, a csekélyebbeket enyhébben ítélik meg. A jog előfeltételezi, hogy a fenyegetés visszatartó hatást gyakorol arra, aki kísértést érezne egy

adott tett elkövetésére, mind pedig arra, aki már elkövette, mün-tegy moti-válva őt a későbbiekben a cselekménytől való tartózkodásra. Ezen kívül a jog-nak értékorientáló szerepe is van. Mindenki számára nyilvánvalóvá teszi, hogy hol húzódik a megengedett (megtűrt) és a tilalmazott tettek közti határ.

Ugyanezek az előfeltevések, elképzelések érvényesek a gondatlan bűncse-lekmények esetében is. E körben is feltételezi a jogalkotó, hogy

– a helyesként megszabott jogi norma mindig követhető, a tilalmazott pe-dig mindig elkerülhető;

– normasértés esetén a következmény mindig előre látható.

Mint mondtam, a gondatlan normasértéseknek csak egy részét rendeli büntetni a törvény. Ezek többsége olyan tett, ami az élet, testi épség, egész-ség közvetlen veszélyével vagy sérelmével jár. Az utóbbiak a balesetek, ezen belül a közlekedési balesetek fogalomkörébe sorolt cselekményekből tevő-d-nek össze.

Mindannyian tudjuk, hogy az emberi élet – nemcsak deklaráltan, de a társadalmi tények tükrében is – a legfőbb értékek egyikének minősül. Bé-keidőben az élet szándékos kioltása a legsúlyosabban büntetendő cselekmé-nyek közé tartozik. Kézenfekvő, hogy a jog – mindhárom, korábban említett funkciójából fakadón – ezt az értéket fokozottan védi.

Talán természetes, hogy a nem szakember úgy gondolja, hogy könnyen el lehet kerülni az olyan cselekményeket, amelyek az élet sérelmével járhatnak; hogy „jó szándékú ember ilyen tettet soha nem követhet el”.

Ha ez az állítás minden további nélkül igaz volna, sokkal kevesebb ba-lesetnek, főként súlyos kimenetelű balesetnek kellene bekövetkeznie, mint azt nap mint nap halljuk és látjuk. Nem fordulhatna elő, hogy míg szándé-kosan évente mintegy kétszáz embert ölnek meg, addig a közutainkon mint-egy kétezer ember veszti életét. Épp a közlekedés az a terület, amelyik a fenti előfeltevésekkel szemben kételyt ébreszt. Nem véletlen, hogy a gon-datlan bűncselekmények körében mind a büntetőjogászok, mind az okkutató kriminológusok e kategóriával foglalkoznak a legbehatóbban.

A gondatlan bűncselekmények túlnyomó többségét a balesettel kapcsolatos életsérelmek és életveszélyek teszik ki. A továbbiakban csak ezekről szólok.

Mit tudunk a balesetekről és azok főszereplőiről?

A baleseti okok kutatása – függetlenül attól, hogy melyik országban miként büntetik a balesetek okozóit – több mint fél évszázada folyik. Az orvosok, majd egyre inkább pszichológusok, szociológusok sokaságának részvételével folyó vizsgálódás célja egy mondatban megfogalmazható: megérteni és ezáltal megelőzhetővé tenni az emberi hibázást.

Bizonyára nem foglalkoztak volna ennyien és ennyit e kérdéskörrel, ha csupán egy, a többségtől jól elkülöníthető maroknyi kisebbséggel lenne dol-gunk. A gond éppen az, hogy az elkövetők oldaláról tömegjelenséggel állunk

szemben. (Ugyanígy tömegjelenség pl. a természet- és környezetkárosítás. Ott azonban a büntetőjog csak fenyeget, büntetni alig tud. Nincsenek meg hozzá az alkalmas – elsősorban bizonyítási, eljárásjogi – eszközök.)

Viszonylag régen ismert, hogy a baleseteket előidézők két fő csoportba sorolhatók:

– akik visszatérően okoznak ilyeneket; ide sorolják azokat is, akik ismételtelen szenvedő alanyai a baleseteknek; őket gyűjtő elnevezéssel *balesetező személyiségeknek* hívjuk (számuk viszonylag kicsi); továbbá

– akik nagyon ritkán, esetleg életükben mindössze egyszer lesznek balesetek okozói és/vagy szenvedő alanyai; őket nevezük *alkalmi balesetezőknék* (számuk viszonylag nagy).

Az első csoportba tartozók jelentik az igazi veszélyt – ha azt nézzük, hogy ki hányszor kerül életet veszélyeztető helyzetbe. Az utóbbi csoportba tartozók jelentik az igazi veszélyt – ha azt nézzük, hogy milyen gyakorisággal valószínűsíthető az életet veszélyeztető helyzet.

Az első csoportról tudjuk, hogy tagjai olyan hiányosságokkal rendelkeznek, melyek jól felismerhetők és elkülönítik őket a társadalom többségétől. Valamilyen deficittel a második csoportba tartozó is rendelkezik. Többnyire véletlenszerű azonban, hogy ennek lesz-e (ha igen, mikor és milyen körülmények között lesz) káros következménye.

A hibázás emberi dolog

A tudományos eredmények egyre pontosabban kirajzolják az emberi teljesítőképesség határait. Bár a balesetező többségénél pszichés túlterhelés nem állapítható meg, pontosan nem ismert számban és arányban ez is előfordul. A büntetőjog nem szívesen vesz erről tudomást. Az ilyen vizsgálatok ugyanis meglehetősen bonyolultak. Ha mégis megejthetők, az eredmények megingathatják a sok évszázados elmélet alkalmazhatóságába vetett hitet. Hiszen mint láttuk: a büntetőjog szerint a gondatlanság lényege a tett következményeinek előre láthatósága abban az esetben, ha az egyén kellően gondos. Csak-hogy vizsgálatok bizonyították, hogy olyan körülmények között, amikor az embereknek a másodperc tört része alatt kell súlyos következményekkel járó döntéseket hozniok – meghozzá sokszor egymás után – hiba „csúszhat be”. Az ember törekedhet a hibátlan döntésre, mégsem fog *mindig* helyesen dönteni. Az embertől csak a gondosság korlátozott mértéke várható el: az nem, hogy soha ne hibázzon. A tökéletességre nemhogy az ember, de még a világ eddig ismert legkitűnőbb gépei sem képesek. „Rövidzárlat” mind embemél, mind gépnél előfordul. Egyén és egyén között csak a hibás döntések gyakoriságában, ezek bekövetkezésének körülményeiben van eltérés.

A kutatás számos kedvezőtlen személyiségtulajdonságot, továbbá a baleseti valószínűséget fokozó szociológiai háttérköörülményt fedezett fel. Azt azonban nem tudjuk mindig megmondani, hogy pontosan miért következik

be egy adott baleset. Ugyanígy gyakran értetlenül állunk (s nemcsak hazánkban) az országos baleseti helyzet hirtelen romlása vagy javulása előtt.

A véletlenek szerepe

A balesetek és *következményeik* összefüggései eléggé jól ismertek. A büntetőjog (legalábbis ma még) a tett súlyosságának megítélésakor szinte ezt az egyetlen szempontot tartja szem előtt. Tudjuk, hogy a viselkedési hibát elkövető szemszögéből a *véletlenek* a közismertnél és a kívánatosnál sokkal nagyobb szerepe van. Az, hogy egy adott helyen és időben egy konkrét viselkedési hibának van-e következménye, jórészt attól függ: a hibázóval azonos tér-idő dimenzióban elhelyezkedik-e valamely további konkrét veszélyforrás. Nem csekély a szerepe e veszélyforrás (lehet az gyalogos vagy jármű) objektív veszélyességének (pl. hogy a baleset szenvedő alanya 8 vagy 80 éves). Közrehat, hogy a másik egyén milyen képzett, mennyi lélekjelenléte van és így mennyire tudja a másik hibájának nemkívánatos következményét elhárítani.

Az átlagember vélekedése

A „társadalom” minderről kevéssé óhajt tudomást venni. Amikor a sérelmet okozó személy egy a sok ismeretlen közül, a társadalom (de a jog is) azt vélelmezi, hogy akkor és ott lehetett volna hibátlan magatartást tanúsítani. (Nem foglalkozik azzal, hogy erre képes lehet-e az ember; hogy eltűrhető-e és milyen gyakran tűrhető el hibázás.) A gázoló taxis „gyilkosnak” minősül (bár lehet, hogy féktávolságon belül épp egy öngyilkosjelölt vetette magát eléje), a vonat elé hajtó buszsofőr pedig „tömeggyilkosnak” (pedig lehet, hogy a jelzőberendezés nem működött tökéletesen). A közvélemény gyakran ítélkezik torz előítéletek alapján megfontolatlanul és tévesen.

Más a helyzet akkor, amikor közeli ismerőssel történik effajta kellemetlenség. Ilyenkor a taxisról kiderülhet, hogy évtizedek óta a kilométerek száz ezreit róta az utakon a legkisebb zavar nélkül. A buszsofőr védekezését is elfogadják, miszerint ő meg akart állni a lámpa előtt, csak épp a járművének fékje mondott a lehető legrosszabbkor csődöt. A legnyilvánvalóbb bűnös is minősülhet merő „Pechvogel”-nek. A megelőzés szempontjából elsőrangúnak látszó rendszer így hátrányokozással korcsosul.

Akkor ne büntessünk?

Szó sincs róla! De az igazságos büntetés új kritériumait kell és lehet keresni. Olyan szempontokat szükséges előtérbe helyezni, amelyek alapján

az egyébként törvénytisztelő többség valóban jól elhatárolhatja magát a ki-sebbségtől.

Egyes országokban már évtizede működik, bevált egy olyan rendszer, amely az embert folyamatában képes szemlélni. Alapja az ún. „gondos modell szerint cselekvő ember”. Olyan ember, aki egy – társadalom által elfogadott – tűréshatáron belül, *a többség által elfogadható gyakorisággal és jelleggel hibázik*. E hibák egybeesnek a társadalom többségének „teljesítményével”. Közel áll ehhez az ún. átlagember-teória. Ez a szemlélet az ember hibázásának gyakoriságára figyel. Eleve megengedi a – ritkább – hibázást. Meghúz egy határt, s aki ezt nem teljesíti, azzal szemben – elsősorban a többség védelme érdekében – fellép. Következésképpen úgy szabja meg a kritériumot, hogy azt a többség teljesíteni képes. Nem rendkívüli, hanem átlagos teljesítményt vár el. Nem biztos, hogy az azonnali kemény büntetés indokolt. Lehet, hogy az adott egyén olyan deficitekben szenved, amit nem büntetéssel, hanem például neveléssel, oktatással, személyiség-formálással lehet pótolni. A célnak nem a kirekesztésnek, hanem *az alkalmazkodási képesség fokozásának* kellene lennie.